

ISTRA NA ZAČETKU FRANKOVSKO OBLASTI IN V KONTEKSTU RAZMER NA ŠIRŠEM PROSTORU MED SEVERNIM JADRANOM IN SREDNJO DONAVO

Peter ŠTIH

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

e-mail: peter.stih@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Iz listine Rižanskega zbora leta 804 je razvidno, da je novi, frankovski režim v življenje Istranov prinesel velike spremembe, ki so temeljito posegle v njihove stare pravice in običaje, pa tudi, da jim je bil Karel Veliki preko svojih odposlancev pripravljen prisluhniti in pomiriti konfliktno situacijo. Vzroki za zaostreitev niso ležali toliko v korumpiranosti in samopašnosti lokalnega vojvode Ivana, ampak so bili pogojeni s frankovskimi avarskimi vojnami. Več kot desetletje dolgo sta dajala namreč vojna in vojno stanje ton dogajanju med Italijo in srednjo Donavo: življenje z vojno in za vojno je izčrpavalo ljudi in pokrajine, angažirati je bilo potrebno vse razpoložljive sile, prilagoditi ekonomijo in centralizirati moč. Tem spremembam se ni mogla izogniti niti Istra in za njeno prebivalstvo tako nepriljubljeni ukrepi so bili v veliki meri posledica prilagoditve lokalnih institucij in gospodarstva vojnim razmeram in potrebam. Toda, ko je Karel Veliki zaradi širjenja frankovskega vpliva nad Benetke prišel v konflikt z Bizancem, bi rastoče nezadovoljstvo v Istri lahko bilo destabiliziralo celotno območje, pokvarilo frankovske načrte glede Benetk in morda celo ogrozilo njihov položaj v Istri sami. Ureditev razmer v Istri je tako v kontekstu frankovske beneške politike morala postati ena od prioritet Karlove politike na severnem Jadranu in z veliko verjetnostjo je domnevati, da je ob obisku istrskega metropolita, grškega patriarha Fortunata, pri cesarju v Salzu poleti 803, padla odločitev o sklicu istrskega provincialnega sodnega zbora, kjer je nato leta 804 z odpravo večine ukrepov vojvode Ivana in lokalnih škofov tudi prišlo do umiritve na polotoku in profrankovska stran v Benetkah je še istega leta ali pa leta 805 (začasno) prigrabila oblast v lagunah.

Ključne besede: Istra, 8/9 stoletje, Franki, Bizanc, avarske vojne, boj za Benetke

L'ISTRIA ALL'INIZIO DEL DOMINIO FRANCO E NEL CONTESTO DELLA SITUAZIONE SUL TERRITORIO PIÙ VASTO TRA L'ALTO ADRIATICO E IL DANUBIO CENTRALE

SINTESI

Dal documento della raccolta di Risano dell'anno 804 è chiaro che il nuovo regime franco ha portato grandi cambiamenti nella vita degli Istriani, cambiamenti che hanno modificato i loro antichi diritti e le loro tradizioni; ma è anche evidente che Carlo Magno, attraverso i suoi emissari, era pronto a prestare ascolto alle loro esigenze e sapeva come ricomporre la situazione conflittuale. Le cause per questi contrasti non vanno attribuite soltanto alla corruzione e alle stravaganze del duca Giovanni, ma vanno ricercate anche nelle guerre tra Franchi e Avari. Per più di dieci anni, infatti, la guerra e l'assetto di guerra hanno conferito un certo tono ai rapporti tra l'Italia e il Danubio centrale: la vita in guerra e per la guerra rendeva esausti gli uomini e le terre, era necessario sfruttare tutte le forze disponibili, adattare l'economia e centralizzare il potere. Questi cambiamenti hanno coinvolto inevitabilmente anche l'Istria; per i suoi abitanti queste misure così poco popolari erano per la maggior parte una conseguenza dell'adattamento delle istituzioni locali e dell'economia alle condizioni e alle necessità della guerra. Tuttavia, quando Carlo Magno entrò in conflitto con Bisanzio a causa dell'allargamento dell'influenza dell'impero franco su Venezia, la crescente insoddisfazione in Istria avrebbe potuto destabilizzare l'intera area, rovinare i progetti dei Franchi riguardo a Venezia e forse avrebbe potuto addirittura minacciare il ruolo dei Franchi nella stessa Istria. Il riordino della situazione in Istria nel contesto della politica franca riguardo a Venezia doveva quindi diventare una delle priorità della politica di Carlo nell'alto Adriatico e possiamo affermare che durante la visita del metropolita istriano, il patriarca di Grado Fortunato, all'imperatore a Salz nell'estate del 803, sia stata presa la decisione di convocare un' assemblea giudiziaria provinciale, che ha portato nell'anno 804 all'eliminazione della maggior parte delle misure introdotte dal duca Giovanni e dai vescovi del luogo, fatto che ha portato poi alla ricomposizione dei contrasti sulla penisola. Nello stesso anno o forse nell'anno 805, le autorità a favore dei Franchi a Venezia ha potuto (temporaneamente) esercitare il suo potere nelle lagune.

Parole chiave: Istria, VIII/IX secolo, Franchi, Bisanzio, guerre con gli Avari, lotta per Venezia

O Istri v začetnem obdobju frankovske oblasti imamo pravzaprav zelo malo informacij. Po pismu Karla Velikega svoji ženi Fastradi iz septembra 791, iz katerega izvemo, da je v maniri "bliskovite vojne" izpeljanem napadu frankovske italške vojske na avarsko obmejno postojanko – očitno nekje na območju današnje zahodne Slovenije¹ – sodeloval tudi po imenu neznan vojvoda Istre s svojim kontingentom (Dümmler, 1895, št. 20; gl. Krahwinkler, 1992, 148 sl., 200), je prvi naslednji vir o frankovski Istri že listina Rižanskega zbora, do katerega je verjetno prišlo leta 804 (Krahwinkler, 2004,² 67 sl.; glede datacije gl. spodaj). Iz tega izjemnega dokumenta, ki že precej več kot stoletje dolgo z nezmanjšano intenzivnostjo fascinira in priteguje evropsko zgodovinopisje (gl. Krahwinkler, 2004, 11 sl.), je jasno razvidno, da je nova oblast povzročila v relativno kratkem času velike spremembe v življenje domačinov. Radikalen poseg v njihove stare pravice in običaje je poslabšal njihov ekonomski in politični položaj do te mere, da je prišlo do konflikta med provincialnim reprezentantom novih oblastnikov, vojvodo Ivanom (*dux Ioannes*), in lokalno cerkvijo, ki so jo predstavljali istrski škofi, na eni strani ter tamkajšnjim prebivalstvom (to je predvsem tamkajšnjim vodilnim slojem, ki so ga tvorili nosilci ekonomske in politične moči) na drugi strani. Konflikt se je zaostрил do te mere, da je njegovo razrešitev obetala samo še in nič manj kot direktna intervencija frankovskega vladarja, cesarja Karla Velikega (Esders, 1999, 49). Zapisnik sodnega zbora, ki so ga v imenu cesarja Karla in njegovega sina ter kralja Italije, Pipina, vodili trije *missi*, tako ne priča samo o spremembah v Istri in o stiskah, v katerih so se znašli njeni prebivalci, ampak tudi, da jim je bil Karel Veliki pripravljen prisluhniti in pomiriti nastalo konfliktno situacijo. Pri tem vzrokov, ki so najprej pripeljali do takšne zaostritve in nato tudi do pomiritve spora, ni mogoče razumeti, če dogajanja v Istri ne postavimo v širši kontekst in na vso zadevo ne pogledamo s širše perspektive dogodkov, ki so zaznamovali velik prostor med severnim Jadranom in srednjo Donavo na prelomu 8. v 9. stoletje.

Pečat vsemu dogajanju je dajala frankovska ekspanzivna politika Karla Velikega. Zgodaj poleti 774 je zavzel Pavijo in postal kralj Langobardov. Toda potrebni sta bili še dve leti, da si je podredil vso nekdanjo langobardsko Italijo. Z zadušitvijo upora vojvode Hrodgauda leta 776, je pod Karlovo kontrolo prišla še Furlanija (gl. Krahwinkler, 1992, 119 sl.) in Franki so tako prvič postali neposreden sosed Avarov, ki so nadzorovali slovensko Posavje vse do kraških prelazov na zahodu. Ko je dvanajst let kasneje, leta 788, odstavil še bavarskega vojvodo Tasila III. in si podredil agilul-

1 Karlovemu pismu Fastradi je kot viru potrebno dati prednost pred historiografskim tekstom *Annales Laureshamenses* a. 791 (Pertz, 1976, 34), na podlagi katerega bi lahko sklepali, da je šlo za večji in bolj v notranjost avarskega kaganta segajoči vojaški pohod (gl. Pohl, 1988, 316 in op. 52; Bratož, 1999, 83 in op. 22; Hauptmann, 1999, 37 sl.; drugače Deer, 1965, 765 in op. 338).

2 Ta zadnja znanstvenokritična in komentirana izdaja listine Rižanskega zbora vsebuje tudi seznam vseh predhodnih izdaj (str. 63 sl.), ki jih na tem mestu nima smisla ponovno navajati.

finško Bavarsko (Wolfram, 1995, 90 sl.), ki ji je bila podrejena tudi Karantanija, sta si na celi črti od prostora avstrijske Donave na severu pa do Jadranskega morja na jugu stali nasproti dve hegemonialni sili, ki sta obvladovali srednjo Evropo: frankovska država in avarski kaganat.

Ali je v istem času (788) Karel Veliki zasedel tudi že bizantinsko Istro, ni jasno, čeprav je zelo verjetno (Margetić, 1994, 8 sl.). Vsekakor se je to moralo zgoditi najkasneje do poznega poletja leta 791, ko je v frankovski vojski, ki je napadla obmejno avarsko postojanko, sodeloval tudi že kontingent iz Istre. Prvič pa je frankovski vpliv v Istri zaznaven že v drugi polovici sedemdesetih let 8. stoletja, v času neposredno po pacifikaciji uporne Furlanije leta 776, ko se je frankovska oblast razširila tudi vse do meja bizantinske Istre in ne samo avarskega kaganata. Takrat je škof Mavricij, ki je svoj sedež imel v Novigradu (Cuscito, 1988/1989, 63 sl.), pobiral po nalogu Karla Velikega v Istri dohodke sv. Petra (*pensiones beati Petri*) za rimsko kurijo (Gundlach, 1892, št. 63; Cessi, 1942, št. 35). To je bilo očitno dovolj za sum, da ima Karel Veliki aspiracije tudi po Istri, ki jo je drugače – vsaj v papeški kuriji so trdili tako – še pred okronanjem za langobardskega kralja obljubil rimskim papežem in državi sv. Petra (Cessi, 1942, št. 33). Posledica je bila, da so lokalni istrski Grki in nekateri romanski Istrani oslepili nesrečnega škofa, ki so ga obtožili, da je hotel Istro izdati (*tradere*) Karlu Velikemu. Papež Hadrijan I., ki je o vsem tem pisal frankovskemu vladarju, je oslepljenega škofa poslal k furlanskemu vojvodi Markariju v upanju, da mu bo ta po ukazu Karla Velikega zagotovil povratek v svojo istrsko škofijo (gl. Krahwinkler, 1992, 144 sl.; Bratož, 1994, 60).

Ne glede na to, kdaj točno je Karel Veliki razširil svojo oblast nad Istro, pa kaže že prvi zanesljivi podatek, ki ga imamo o Istri pod Franki, da so bili njeni prebivalci že od začetka vključeni v frankovski vojaški stroj, ki je v naslednjih letih pripeljal do uničenja avarske države in do frankovske ekspanzije v panonski in zahodnobalkanski prostor. Uspešna bliskovita zasedba avarske obmejne postojanke konec avgusta 791 je namreč pomenila uverturo v dolgoletno vojno, katere prvi vrhunec je predstavljal frankovski vojaški pohod v Avarijo, ki ga je vodil Karel Veliki osebno. Velika vojska, sestavljena iz dveh oddelkov na vsaki strani Donave in rečne flote, se je zbrala v Lorchu ter konec septembra prestopila avarsko mejo na Aniži. V poldrugi mesec dolgem pohodu je brez kakšnih resnejših spopadov dosegla reko Rabo v Panoniji, od koder se je zaradi približevanja zime pa tudi konjske kuge, ki je v kratkem času pobrala veliko konj, vrnila domov (Pohl, 1988, 315 sl.; Wolfram, 1995, 235 sl.).

Toda kljub skorajda ležernemu pohodu daleč v sovražno ozemlje vojaški cilj, ki ga je predstavljalo uničenje avarske države, ni bil dosežen. Avarske vojne so ostale na dnevnem redu. Kot kaže Karlovo zadrževanje v Regensburgu vse do konca leta 793 ter obsežne priprave v naslednjem obdobju, v okvir katerih je sodila izgradnja posebnega mobilnega pontonskega mostu, mobilizacija čet v Akvitaniji in tudi začetek gradnje nikoli dokončanega prekopa Ren-Majna-Donava za potrebe oskrbe

vojske, je bil Karel odločen čimprej izsiliti končno odločitev. Toda upor Sasov, boji proti Saracenom in tudi zarota Karlovega najstarejšega, a nezakonskega sina Pipina "Grbastega" so zahtevali angažiranje drugod ter pregrupiranje čet in odločilni pohod se je prelagal leto za letom (Pohl, 1988, 318 sl.; Wolfram, 1995, 236 sl.).

A podarjeni čas Avarom za morebitno organiziranje njihove obrambe ni kaj dosti koristil. Frankovski pritisk je pripeljal do nepopravljivih notranjih nasprotij, ki so izbruhnile v državljanski vojni, v kateri sta bila ubita oba vodilna avarska kneza, kagan in jugur, medtem ko se je bil tudun, ki je prav tako spadal med najvišje nosilce oblasti v Avariji, pripravljen leta 795 s svojimi ljudmi in zemljo podrediti Karlu Velikemu in sprejeti krščansko vero (Deer, 1965, 759 sl.; Pohl, 1988, 318). Franki so še istega leta izkoristili sovražnikovo slabost za precej avanturistični udar, katerega glavni inciator je prejkone bil furlanski vojvoda Erik. Ne več ogromna vojska, ampak hitra vojaška operacija manjših dimenzij naj bi zadala odločilni udarec. V ta namen je Erik organiziral hitro mobilno enoto, ki naj bi iz Furlanije prodrla vse do središče kaganata med Donavo in Tiso. Poveljstvo nad elitnimi frankovskimi četami, ki so že jeseni 795 uspele doseči avarski "ring" in opliniti del legendarnega avarskega zaklada, je zaupal enigmatičnemu Vojnomiru Slovanu (Kurze, 1895, 98; Pohl, 1988, 319; Krahwinkler, 1992, 150). Po ofenzivi vzhodnogotskega kralja Teoderika Velikega leta 504 ob Savi navzdol, ko je Gepidom iztrgal del Druge Panonije s Sirmijem na čelu (Wolfram, 1990, 318 sl.), je bil to po skorajda treh stoletjih prvi vojaški pohod, ki je šel iz Italije v Panonijo in srednje Podonavje. Avari, katerih vojaška aduta sta vedno bila hitrost in presenečenje, so bili premagani s svojim lastnim orožjem.

Vojaški pohod večjih dimenzij, ki ga je naslednje leto iz Furlanije vodil kralj Italije in Karlov sin Pipin in v katerem so poleg oglejskega patriarha Pavlina sodelovali tudi kontingenti z Bavarske in Alemanije, s katerimi je v Panonijo potoval salzburški škof Arn, je zaključeno zadevo samo še zapečatil: ob Donavi, kjer se je vojska utaborila, se je Frankom podvrgel novi avarski kagan s svojimi velikaši; tu pa so bile na posebni sinodi sprejete tudi že smernice pokristjanjevanja novoosvojenega ozemlja, ki so ga tudi že cerkvenoupravno razdelili med Oglej in Salzburg (vire gl. zbrane pri Kos, 1902, št. 301–307; Pohl, 1988, 319 sl.; Wolfram, 1995, 238 sl.; Bratož, 1999, 85 sl.). Pipinova vojska je tudi še enkrat zavzela kaganovo rezidenco – ring – in oplnila še preostali del avarskega zaklada (o njem gl. Hardt, 2004, 42 sl.).

Toda razmere na ogromnem novoosvojenem ozemlju, ki je segalo od češkega prostora do dalmatinskega zaledja in od meja Italije do Donave v Panoniji, še zdaleč niso bile povsem pod nadzorom in tudi avarska vojaška moč še ni bila povsem zlomljena. Tako se je furlanski vojvoda Erik z vojsko, sestavljeno iz langobardskih (italskih) in frankovskih čet, že leta 797 ponovno uspešno bojeval z Avari, poleti leta 799 pa je prišlo do široko zasnovanega avarskega upora. Ubita sta bila oba frankovska poveljnika, zadolžena za obrambo meje na vzhodu. Enega najbolj eminentnih paladinov Karla Velikega, furlanskega vojvodo Erika, so – očitno na vojaškem po-

hodu – iz zasede ubili prebivalci mesta Tarsatike v Liburniji, v neposrednem zaledju Istre, medtem ko je bavarskega prefekta in poveljnika severnega odseka avarske meje, Gerolda I., smrt doletela nekje v Panoniji (Kurze, 1895, 108). Leta 802 je še vedno nemirna Panonija zahtevala nove prominentne žrtve. Tokrat sta to bila mejna grofa Goteram in Kadaloh, ki so ju Avari ubili skupaj s številnimi drugimi iz njunega spremstva. Poraz leta 802 je imel za posledico, da je naslednje leto v Panonijo korakala nova frankovska vojska. Karlu Velikemu je bila zadeva tako pomembna, da se je iz Salza na reki Saali, kjer se je poleti 803 srečal z gradeškim patriarhom Fortunatom, odpravil zaradi "panonskih zadev" na Bavarsko in v Regensburgu pričakal povratek vojske (Kurze, 1895, 118). Z njo so prišli tudi avarski tudun in številni Avari in Slovani, ki so se podredili cesarju. S tem je bilo dokončno konec uporništva Avarov, ki so od takrat naprej bili vedno bolj v defenzivi in izpostavljeni vedno močnejšemu pritisku Slovanov, tako da je v njihovo zaščito pred Slovani morala leta 811 v Panoniji intervenirati celo frankovska vojska (Deer, 1965, 725; Pohl, 1988, 320 sl.; Krahwinkler, 1992, 152 sl.; Wolfram, 1995, 239 sl.).

Več kot desetletje dolgo sta dajala torej vojna in vojno stanje ton dogajanju med Italijo in Donavo na vzhodu. Kot smo videli, sta odločilna vojaška pohoda, ki sta zapečatila usodo avarskega kaganta, šla leta 795 in 796 iz Furlanije, ki je tako postala mostišče za vojaške operacije največjih dimenzij. Ne more biti dvoma, da je tudi Istra, katere vojaški kontingent je pod vodstvom provincialnega vojvode sodeloval že na prvem pohodu v Avarijo pozno poleti 791, čutila vse posledice, ki sta jih ji prinašala vojna in priprave nanjo in da je morala nositi svoj del bremena: tako v ljudeh kot v materialnih resursih. Življenje z vojno in za vojno je izčrpavalo ljudi in pokrajine; angažirati je bilo potrebno vse razpoložljive sile, prilagoditi ekonomijo, centralizirati odločanje. Doseči te cilje in izpolniti ukaze frankovske oblastne centrale s Karlom Velikim na čelu je pomenilo uvesti številne spremembe v vsakdanjem življenju. Izogniti se jim ni mogla niti Istra, ki je skupaj s Furlanijo in Bavarsko tvorila takorekoč prvo frontno linijo frankovske ekspanzije proti vzhodu. Predstavljamo si lahko, da so te najbolj izpostavljene pokrajine v tem času živele v neke vrste iminentnem vojnem stanju in zato se je potrebno vprašati, koliko so bile pritožbe Istranov na Rižanskem zboru leta 804 posledica takšnega stanja oziroma posledica sprememb, ki jih je povzročilo takšno stanje.

Z vojaško pogojeno situacijo v širšem prostoru je že na prvi pogled očitno povezana pritožba Istranov, da jih vojvoda Ivan skupaj z njihovimi nesvobodnjaki (*servi*) sili na vojaške pohode (Krahwinkler, 2004, 76, 22r/23). Pod sovražniki, *hostes*, ki se s tem v zvezi omenjajo, je vsekakor lahko razumeti tudi – če že ne kar v prvi vrsti – Avare. Istrane – se pravi njihovo politično-ekonomsko elito – je pri tem motilo zlasti to, da je Ivan vojake rekrutiral ne glede na njihov pravni in družbeni položaj. V ozadju tega zaostrovanja je prepoznati Ivanovo politiko uveljavitve splošne vojaške obveze, ki je bila poznana tudi drugod po frankovski državi (gl.

Esders, 1999, 84). Izrazito vojaško konotacijo je imel tudi odvzem konj, ki jih je Ivan bodisi namenjal svojim vojakom (*sui homines*) bodisi jih je pošiljal na Frankovsko (*in Franciam*) (Krahwinkler, 2004, 78, 22r/38 sl.). Zagotavljanje konj za frankovsko konjenico je moralo biti še zlasti aktualno in pomembno tedaj, ko so kužne bolezni zredčile konjski stalež. Nekaj takega se je zgodilo vojski Karla Velikega na njenem pohodu v Panonijo proti Avarom leta 791, ko je ta zaradi *equorum lues* izgubila kar devet desetih vojaških konj (Kurze, 1895, 91) in pritožbe Istranov glede pošiljanja konj na Frankovsko bi bile lahko povezane že s posledicami tega pohoda.

Pritožbi glede siljenja na vojaške pohode skupaj s *servi* in glede odvzema konj v listini Rižanskega zbora nista niti osamljeni niti se ne nahajata sami zase, ampak skupaj s še nekaterimi tvorita posebno celoto (obtožb), ki so jih Istrani pred vladarjevimi odposlanci izrekli na račun vojvode Ivana in so v dokumentu zaobjete v posebnem poglavju (.ii. *kapitulo*). V tem delu Istrani Ivanu poleg že omenjenih dveh obtožb očitajo, da je odpravil tribunat (*tribunatus*) in postavil centarhe (*centarchi*), da jim je prepovedal imeti svobodne ljudi (*liberi homines*), da jim je odvzel osvojenjence (*liberti*), da je v njihove hiše naselil tujce (*advenae homines*), nad katerimi nimajo nobene oblasti, in da jim je odvzel oproščence (*scusati (=excusati)*) (Krahwinkler, 2004, 74 sl., 22r/13–27).

Ta celoten sklop pritožb je izhajal iz nove vojaške ureditve na polotoku, ki jo je na podlagi svoje, od vladarja delegirane oblasti, notranje prestrukturiral vojvoda Ivan (Esders, 1999, 80 sl.). Tribunat, ki ga je odpravil Ivan, ni pomenil samo urada tribuna, ampak tudi nižje urade, ki so jih predstavljali *domestici*, *vicarii* in *locoservatores* (Margetić, 1993, 417). To so bili voljeni uradi istrskih mest in tisti, ki so bili vanje voljeni, so pripadali domači aristokraciji bogatih posestnikov. Pri tem je šlo v skladu z bizantinsko zgodnj srednjeveško upravno ureditvijo za militarizirano mestno samoupravo, kar je pomenilo, da so bile tudi civilne upravne zadeve osredotočene v rokah vojaških oficirjev, kar so mestni tribuni, *domestiki*, vikarji in lokoservatorji tudi bili (Mayer, 1903, 261 sl.; Mayer, 1909, 131; Ferluga, 1987, 167). Poleg tega, da je bil tribun, odgovoren za organizacijo pobiranja davkov na teritoriju svojega mesta, in ob tem, da ni povsem jasna njegova vloga v sodstvu, je bil najvišji vojaški poveljnik tistih čet, ki jih je postavljalo mesto (Esders, 1999, 82). Zato je razumljivo, da je odprava tribunata sprožila pri Istranih veliko nezadovoljstvo, saj je bila s tem odpravljena njihova mestna samouprava in so bili s tem v jedru ogroženi njihovi vzvodi moči ter – kar je bil najverjetneje tudi glavni razlog za te spremembe – preprečeno je bilo vsakršno samostojno in avtonomno delovanje mestnih oblasti v vojaških zadevah. Kot nove vojaške poveljnike je vojvoda Ivan vpeljal centarhe,³ ki

3 O centarhah, ki jih ne gre zamenjevati s frankovskimi *centenarii* in ki so bili v vzhodnorimski vojski častniki, po rangi nižji od tribuna, gl. Mayer, 1903, 243 in 266 sl.; Krahwinkler, 2004, 37. Tudi ta poteza vojvode Ivana kaže, da je šlo za interno prestrukturiranje istrske vojaške organizacije in ne za "frankovski import".

so bili po svojem rangi nižji od tribunov in predvsem v svoje urade niso bili voljeni. Prav možno je, da je dal vojvoda Ivan na te častniške položaje centarhov postaviti svoje sinove in zeta (Esders, 1999, 83).

Tudi prepoved istrskim mestom, da bi imela svoje svobodne ljudi (*liberi homines*), nadalje to, da je Istranom odvzel osvobojenca (*liberti*), da je v njihove hiše naselil tuje ljudi (*advenae homines*) in da je (nekdanjim) nosilcem mestne samouprave (*omnis tribunus*) prepovedal, da bi imeli oproščence (*scusati*) (Krahwinkler, 2004, 76, 22r/22–27), sledi istemu cilju, ki ga je s svojimi ukrepi zasledoval vojvoda Ivan, to je centralizirati provincialno vojaško ureditev in jo narediti bolj učinkovito. Kajti *liberi homines* niso bili prejkone nič drugega kot svobodni oziroma privatni vojščaki, ki so se z aktom komendacije podredili svojemu (privatnemu) gospodu in bili s tem nedostopni neposredni vojaški oblasti provincialnega vojvode (tako Esders, 1999, 84 in op. 81). In tako, kot je brez razlike med gospodarji in njihovimi nesvobodnjaki začel rekrutirati vojake, je začel Ivan splošno vojaško obveznost stopnjevati tudi tako, da je vanjo pritegnil tako osvobojenca (*liberti*), ki jih je vzel premožnim Istranom, kot tudi oproščence (*scusati*), ki so jih imeli za oblast prikrajšani tribuni. Pri slednjih je šlo za ljudi – in vsak tribun jih je lahko imel pet ali več –, ki so bili zaradi svojih služb, ki so jih opravljali za tribuna, oproščeni vojaške službe (Mayer, 1903, 265; Esders, 1999, 84). Pri tujih ljudeh, *advenae homines*, ki jih je Ivan prejkone naseljeval na skupno (gmajnsko) posest Istranov (in ne na njihovo privatno) in ki nad njimi niso imeli nobene oblasti, pa bi tudi lahko šlo za ljudi, namenjene za vojaško službo, ki so se s komendacijo podvrgli vojvodi in tako odtegnili vsakršni oblasti Istranov (Esders, 1999, 85). Tudi naselitev Slovanov na zemljo, ki je bila kot gmajna v skupni lasti posameznih mest ali kastelov in za katero je vojvoda Ivan v svojem zagovoru povedal, da je mislil, da gre za fiskalno, se pravi državno zemljo, bi lahko poleg kolonizacijsko-ekonomskih interesov sledila tudi vojaškim pogledom (Esders, 1999, 85).

Nadaljnji aspekt prestrukturiranja provincialne vojaške ureditve se je kazal na področju davkov in storitev (tlaka), kjer niso bile pred Istrane postavljene samo nove, večje zahteve, ampak je z razširitivijo teh obveznosti na skupine, ki so jih bile dotedaj oproščene, prihajalo tudi na tem področju do brisanja stanovskih in socialnih meja znotraj posameznih mest in kastelov. Pri tem so Istrani poudarjali, da so vse takšne storitvene obveznosti (*angaria*) in izredne davke (*superposita, collecta*) opravljali oziroma odplačevali pod prisilo in v nasprotju s starimi običaji, kar jim ni nakopalo samo sramote ampak, jih je prignalo tudi v revščino (Krahwinkler, 2004, 78 sl., 22v/5–19).

Med novouvedenimi davki, ki so jih morali plačevati oziroma oddajati Istrani, je imel zlasti *fodrum* (Krahwinkler, 2004, 76, 22r/27), ki se je pogosto oddajal kot naturalna dajatev v obliki krme (za konje), izrazito karakter vojaškega davka in je bil ekvivalent poznoantičnega davka *annona militaris* (Brühl, 1968, 534 sl.; Esders, 1999, 87 in op. 88). Med storitvene obveznosti, ki so imele vojaški karakter, pa lahko

štejemo vzrejo psov, brodarjenje po Jadranskem morju in po rekah, ki je bilo lahko povezano z logističnimi potrebami vojske (Krahwinkler, 2004, 76, 22r/29, 32–33); tako kot je bilo z njo v zvezi najbrž tudi tovarništvo s konji, ki so ga morali Istrani opravljati trideset in več milj daleč (Krahwinkler, 2004, 78, 22r/34–38).

Vzroki, ki so pripeljali do nezadovoljstva Istranov in do hudega konflikta s provincialnim predstavnikom oblasti, tako niso bili zgolj posledica zamenjave bizantinskega režima s frankovskim, kar naj bi sprožilo fevdalizacijo in s tem spremembe v istrski družbi (Hlawitschka, 1960, 212; Vilfan, 1991, 59, odklonilno že Mayer, 1903, 266; Esders, 1999, 90),⁴ ali zgolj posledica samopašnosti, koruptivnosti, nepotizma in sploh perfidnosti novega lokalnega oblastnika. Ti vzroki so v veliki meri temeljili v vojaško-politični situaciji širšega prostora v zadnjem desetletju 8. stoletja, ki je terjala nove in nove materialne in človeške resurse. Zagotoviti jih, je bila naloga, za katero je bil na provincialni ravni operativno odgovoren vojvoda Ivan. V ta namen je moral sprejeti in udejanjiti vrsto ukrepov, ki se jih je vsekakor lotil na zelo brutalen način in katerih namen je bil ustvariti bolj učinkovit vojaški ustroj pokrajine, kot pa ga je omogočala zatečena ureditev, temelječa na mestni samoupravi, ki je bila v rokah domače aristokracije. Z odpravo tribunata je centraliziral in okrepil moč osrednjega vojaškega poveljstva, s povišanimi in novimi davki ter služnostmi je skušal pokriti rastoče stroške in obveznosti, z zaostritvijo vojaške obveze in z naseljevanjem novih ljudi pa pridobiti nove rekrute.

Stranski učinek tega početja je bil, da je bila Istra povsem vržena iz svojega socialnega, ekonomskega in političnega ravnotežja. Takšno stanje, ko so bile poleg starih elit prizadete tudi širše skupine prebivalstva, pa je seveda povzročalo silno nezadovoljstvo in nemir, ki bi lahko pripeljal do nepredvidljivih posledic, še zlasti glede na frankovsko-bizantinske napetosti in stanjem obeh sil v severnem Jadranu.

Odnosi z Bizancem so bili drugo osišče frankovske politike, ki je neposredno zadevalo Istro. Od padca eksarhata leta 751 in izgube Ravenne je Bizanc konstantno izgubljal svoje pozicije na severnem Jadranu, medtem ko jih je frankovska stran takorekoč obratnosorazmerno pridobivala (gl. Classen, 1983, 89 sl.; Classen, 1988, 5 sl.; Ferluga, 1988, 169 sl.). Najkasneje leta 791 so Franki zasedli bizantinsko Istro, nekako v tem času pa so si v toku avarske vojaške kampanije pridobili tudi nadzor nad pretežno slovanskim zaledjem Dalmacije in pod frankovskim pritiskom so se znašla tudi tamkajšnja bizantinska obalna mesta (Ferluga, 1978, 87 sl.; Goldstein,

4 Ukrepi, ki jih je v Istri vpeljeval vojvoda Ivan, so v prvi vrsti izvirali iz običajnega repertoarja poznoantične vojaške in finančne politike, ki so se ga posluževali tako Bizantinci kot tudi prvi Karolingi, ko so s svojimi vojaškimi enotami izpostavljali prebivalstvo svojih držav najtežjim obremenitvam.

1992, 150 sl.). Posebno občutljivo vprašanje pa so predstavljale Benetke (gl. Kretschmayr, 1905, 31 sl.; Carile, Fedalto, 1978, 224 sl.; Ortalli, 1980, 369 sl.), ki so po izgubi Istre ostale edino območje bizantinske oblasti na skrajnem severnem Jadranu. Ta, od bizantinske centrale vedno bolj avtonomni priobalni in lagunski svet med Gradežem in Chioggio (*Venetia maritima*), s svojim centrom v Malamoccu (in še ne na Rialtu), je od zasedbe langobardskega kraljestva in Istre z vseh strani stiskalo frankovsko zaledje. S podelitvijo imunitete in potrditvijo posesti gradeškemu patriarhu Ivanu († 802) je Karl Veliki prejkone že pred letom 800 prvič oblastno posegel v beneške zadeve (Böhmer, Mühlbacher, 1899, št. 838; gl. Classen, 1988, 91; Krahwinkler, 1992, 179).

Vsekakor je frankovski vpliv znotraj lagun okrog leta 800 vedno bolj naraščal, saj je del beneške aristokracije, ki se je v notranjepolitičnih bojih borila za oblast, začel iskati zaslombo pri Frankih (Classen, 1988, 91). Temu krogu je pripadal tudi gradeški patriarh Ivan, ki je bil že leta 775 najmanj v posrednem stiku s Karlom Velikim (Cessi, 1942, št. 34). Ko leta 798 ni hotel za novega škofa v Oliviolu posvetiti doževega kandidata, Grka Kristoforja, je prišlo do odkritega konflikta, ki se je začasnó končal tako, da je mladi dož Mavricij II., sin vladajočega doža Ivana, prišel leta 802 z ladjevjem v Gradež in ubil patriarha (Monticolo, 1890, 99 sl.; Kretschmayr, 1905, 43 sl.). Za njegovega naslednika je bil izbran Fortunat,⁵ ki mu je papež Leo III. 21. marca 803 podelil palij (Cessi, 1942, št. 37). Postavitev bližnjega sorodnika umorjenega patriarha na čelo gradeške cerkve je pošiljala jasen politični signal in je pomenila opozicijo vladajočima dožema, Ivanu in Mavriciju. Fortunat je še isto pomlad odšel s skupino profrankovsko usmerjenih tribunov in drugih *Veneticorum maiorum* na frankovsko ozemlje v bližnji Treviso, od koder je nato sam nadaljeval pot h Karlu Velikemu, s katerim se je poleti 803 srečal v Salzu (današnji Bad Neustadt) ob frankovski Saali (Carile, Fedalto, 1978, 233; Ortalli, 1980, 377 sl.; Krahwinkler, 1992, 216 sl.).

Dva privilegija, ki ju je Fortunat ob tej priliki prejel za svojo cerkev od Karla Velikega, sta jasni priči podpore, ki jo je gradeški patriarh užival pri cesarju, ki mu je ob svojem prihodu poklonil bogata in lepa darila (Böhmer, Mühlbacher, 1899, št. 398b). S prvim privilegijem je Karel gradeški cerkvi potrdil posest in podelil imuniteto (Mühlbacher, 1991, št. 200), z drugim pa je štiri patriarhove ladje oprostil plačevanja mitnin (Mühlbacher, 1991, št. 201). A za Fortunata je bilo nemara še pomembnejše, da ga je Karel Veliki s tem, ko ga je v drugi listini naslovil z *Veneticarum et Istriensium patriarcha*, dejansko potrdil za istrskega metropolita (Krahwinkler, 2001, 69).

Vprašanje cerkvene pripadnosti Istre, ki je bila od dvojnih volitev patriarha leta 607 (za predzgodovino gl. Štih, 2001, 18 sl.) tradicionalno podrejena patriarhu s

5 Podrobneje o tej izjemni osebnosti severnojadranskega prostora na začetku 9. stoletja gl. nazadnje Krahwinkler, 2004, 20 sl. in prispevek istega avtorja v tem zborniku.

sedežem v bizantinskem Gradežu in ne onemu iz langobardskega Ogleja oziroma Čedadu (Fedalto, 1999, 120 sl.), je namreč postalo od časa langobardske okupacije polotoka v tretji četrtini 8. stoletja znova aktualno. Pod plaščem langobardske oblasti se je istrska cerkev okrog leta 770 izločila izpod metropolitske oblasti gradeškega patriarha in imela nekaj časa celo neke vrste kvaziavtokefalni položaj, saj so se njeni škofje posvečevali kar med seboj (Bratož, 1994, 58 sl.; Krahwinkler, 2001, 68 sl.). Papež Štefan III. je sicer odločno interveniral v korist gradeškega patriarha (Cessi, 1942, št. 31, 32), toda cerkvene razmere v Istri se niso niti umirile niti uredile. Huda nasprotja med gradeškim patriarhom in njegovimi istrskimi sufragani so seveda bila voda na oglejski mlin, ki je, še preden je pokrajina prišla pod frankovsko oblast, začel izgrajevati in utrjevati svoje tamkajšnje pozicije. V aktih sinode iz Mantove leta 827 ohranjen dekret klera in ljudstva mesta Pulj, naslovljen na oglejskega patriarha Sigvalda († 787), da naj ordinira od njih izvoljenega škofa (Werminghoff, 1906, 586 sl.; Krahwinkler, 1992, 177), je prvovrstna priča povečevanja oglejskega vpliva na polotoku. S prihodom Istre pod Franke, ko se je ponovila situacija iz časa langobardske okupacije in se je gradeški patriarh znova znašel v drugi državi kot njegovi istrski sufragani, pa so se na frankovskem ozemlju ležeči oglejski metropolitiji ponujale še boljše možnosti za uspeh.

Zato je bilo za patriarha Fortunata še kako pomembno, da je njegovo prizadevanje za metropolitski položaj v Istri dobilo čim širšo legitimacijo. Papež je tako že okrog leta 770 v pismu istrskim škofom povsem nedvoumno oznanil, da so ti že od nekdaj *sub iuris districtione ac consecratione* gradeškega patriarha (Cessi, 1942, št. 31), leta 803 je sledilo priznanje s strani Karla Velikega (Mühlbacher, 1991, št. 201) in na Rižanskem zboru so to v obliki pravnega napotila potrdili tudi Istrani sami (Krahwinkler, 2004, 68 sl., 21r/31–21v/5).

Sploh kaže listina Rižanskega zbora, da med Istrani in patriarhom Fortunatom ni bilo spornih vprašanj. Še več, poleg tega, da so ga podprli v njegovih prizadevanjih po učvrstitvi istrskega metropolitskega položaja, so njegovo cerkev oprostili tudi vseh davkov, ki jih je le-ta po običajnem pravu plačevala v Istri (Krahwinkler, 2004, 68, 21r/21). V situaciji, ko so se Istrani drugače pritoževali, da so jih nove davčne obremenitve vojvode Ivana prignale na rob propada, bi bila takšna velikodušnost nasproti patriarhu povsem nerazumljiva, če ne bi Fortunat v zameno nudil Istranom pomoč oziroma podporo; *in vestro fui adiutorio* (Krahwinkler, 2004, 68, 21r/21). Pod tem pa si moramo predvsem v prvi vrsti predstavljati, da so Istrani uspeli pridobiti gradeškega patriarha za njih najpomembnejšo zadevo: da se je pri cesarju zavzel za njihove interese (Esders, 1999, 92). Z veliko mero verjetnosti lahko sklepamo, da je bil prav to to eden od razlogov za Fortunatov obisk Karla Velikega v Salzu. Tam so istrske zadeve postale še toliko bolj aktualne, ker so verjetno malo pred patriarhom v Salz prišli tudi odposlanci bizantinskega cesarja Nikeforja in se potem, ko so prejeli listino, katere vsebina je bil nekakšen predlog mirovnega sporazuma,

pactum faciendae pacis, vrnilo preko Rima v Konstantinopol (Kurze, 1895, 118; Böhmer, Mühlbacher, 1899, št. 398b). Čeprav vsebina pisma, ki so ga bizantinski odposlanci odnesli s seboj, ni poznana, je že iz dejstva, da se je razpravljalo o sklenitvi mirovnega sporazuma, sklepali, da so se morali pogovori vrteti tudi okrog bizantinsko-frankovske razmejitve na severnem Jadranu.

V tej občutljivi globalni situaciji so dobile razmere v Istri, ki bi se lahko stopnjevale v neželjeni smeri in oslabile frankovski položaj na severnem Jadranu, eminentno politično težo. Kajti, kot je razvidno iz listine Rižanskega zbora, je bilo v Istri vzdušje takšno, da je obdobje bizantinske oblasti veljalo za "stare, dobre zlate čase", in na frankovski strani so bili lahko upravičeno zaskrbljeni, da bi to lahko odprlo pot bizantinskemu vplivu, če že ne kar njihovemu ponovnemu gospodstvu na polotoku. Nenazadnje sta bili tozadevno tudi usodi novigrajskega škofa Mavricija in furlanskega vojvode Erika svareči opozorili. Prvega, ki je v imenu Karla Velikega po Istri pobiral davek sv. Petra, so v drugi polovici sedemdesetih let 8. stoletja oslepili *nefandissimi Graeci*, ki so se bali, da bo Istra prišla pod frankovsko oblast (Cessi, 1942, št. 35); drugi pa je bil leta 799 ubit v zasedi pri Tarsatiki v Liburniji, ki je spadala vsaj v bizantinsko vplivno, če že ne oblastno območje, in zato možnosti, da je za tem stal Konstantinopol, ni bilo možno izključiti (Katičič, 1998, 319 sl.).

Konfliktna situacija v Istri na začetku 9. stoletja je tako za frankovsko politiko kar naenkrat lahko pomenila dejavnik tveganja, ki ga je bilo potrebno odstraniti. Ureditev razmer v Istri je zato morala postati ena od prioritet Karlove politike na severnem Jadranu in z veliko verjetnostjo lahko domnevamo, da so se prav ob obisku patriarha Fortunata v Salzu avgusta 803 odločili za sklic Rižanskega zbora (gl. Esders, 1999, 72; Krahwinkler, 2004, 23), kjer je nato z odpravo večine ukrepov vojvode Ivana in lokalnih škofov ter vzpostavitev stare avtonomije in z njo politične moči mestnih elit tudi prišlo to umiritve razmer v Istri. Rižanski zbor je tako predstavljal pomembno fazo v frankovskem političnem konceptu zagotovitve hegemonije na severnem Jadranu.

Še istega leta 804 je profrankovska stranka, ki je šla leta 803 v eksil v Treviso, prigrabila v Benetkah oblast in namesto pobeglih dožev Ivana in Mavricija ustoličila Obelierija (Willerija) iz Malamocca, ki je za sovladarja postavil brata Beata (Kretschmayer, 1905, 54 sl.; Ortalli, 1980, 378). Nova doža sta neposredno po božiču 805 prišla h Karlu Velikemu v Diedenhofen (Thionville), z njima pa sta bila kot odposlanca iz Dalmacije tudi zadarski (mestni) vojvoda Pavel in tamkajšnji škof Donat. Glede na to, da je cesar ob tej priliki izdal *Ordinatio de ducibus et populis tam Venetiae quam Dalmatiae* (Kurze, 1895, 120 sl.), je moral obisk pomeniti tudi formalno podreditev bizantinskih Benetk in Dalmacije oblasti Karlu Velikemu (Ferluga, 1978, 100 sl., 127 sl.; Ortalli, 1980, 378 sl.; Classen, 1988, 92). Zato bi pričakovali, da bosta obe provinci omenjeni tudi v dober mesec kasneje in prav tako v Diedenhofnu izdanem zakonu o delitvi cesarstva (*Diviso regnorum*), ki je Pipinu

po očetovi smrti namenjal precej povečano italško kraljestvo, pa se ne. Prav tako v tem zakonu ni imenjena niti Istra (Boretius, 1984, št. 45; Classen, 1983a, 216 sl. (z zemljevidi); Wolfram, 1995, 143, 158).

Frankovska podreditev (priobalne) Dalmacije in Benetk je za Bizanc pomenila točko, ko je morala diplomacija prepustiti mesto orožju. Konec leta 806 je v Jadran prišlo bizantinsko ladjevje, ki je zasedlo Dalmacijo in blokiralo Benetke in kralj Pipin je bil prisiljen skleniti z bizantinskim admiralom Niketasom premirje, s katerim so Benetke praktično zopet prišle pod bizantinsko nadzorstvo. Ko so se po njegovem izteku konec leta 808 sovražnosti znova razplamtele, je Pipin uspel leta 809 s svojo vojsko zasesti velik del lagun in bizantinski cesar Nikefor je leta 810 poslal k Pipinu odposlanstvo, da bi se pogajalo za sklenitev miru v Italiji. Toda malo pred njegovim prihodom je 8. julija 810 Pipin umrl in odposlanstvo je nadaljevalo pot h Karlu Velikemu. Ta je sedaj hotel z Bizancem skleniti splošen mir, ki bi vključeval tudi priznanje njegovega cesarskega naslova in v zameno se je bil pripravljen odpovedati Benetkam in dalmatinskim priobalnim mestom, ki jih zaradi bizantinske premoči na morju tako ali tako ni mogel (ob)držati (Kretschmayer, 1905, 56 sl.; Koščak, 1982, 302 sl.; Classen, 1988, 92 sl.). Leta 811 je zaradi nadaljevanja pogajanj odšlo v Konstantinopol frankovsko odposlanstvo (Kurze, 1895, 133), v katerem je bil tudi grof Ajo, Langobard iz Furlanije, z neobičajno razgibano življenjsko zgodbo (Krah-winkler, 1992, 137 sl.; isti 2004, 27 sl.), ki je kot cesarsko-kraljevi *missus* sodeloval že na Rižanskem zboru. Leta 812 je nato bizantinsko odposlanstvo v Aachnu akla-miralo Karla Velikega za cesarja in mir med obema cesarstvoma je bil de facto sklenjen, čeprav se je njegova ratifikacija zavlekla še vse do leta 815 (Classen, 1988, 93 sl.).

Z mirom v Aachnu je Istra dokončno ostala pod frankovsko oblastjo, kar so sedaj priznavali tudi v Bizancu. To je obljubljalo stabilnost na daljši rok. Verjetno kmalu po nastopu svoje vlade je Ludvik Pobožni z listino (Kandler, 1986, št. 56), ki jo je naslovil na patriarha Fortunata, škofo, opate, tribune in druge *fideles* istrske province, potrdil Istranom njihove častne urade in njihovo staro pravo (*lex antiqua*). Z njim v zvezi je eksplicitno navedeno, da so vsi njihovi uradi, vključno z (provincialnim) upraviteljem in celo patriarhom, voljeni uradi (gl. Mayer, 1903, 283). V listini je tudi direktno apostrofirani Rižanski zbor (*iudicatum*) kot vir obveznega prava. S tem so dobili Istrani glede pravic, ki so jih uživali, ponovno zagotovilo, da bo ostalo vse tako, kot je bilo že pod bizantinsko oblastjo. Bistveno pa se je glede na bizantinsko obdobje spremenila oblika tega prava. To je v bizantinskem obdobju imelo obliko pretežno ustno tradiranega običajnega prava, ki je bilo nato na Rižanskem zboru skozi inkvizicijski postopek na nek način kodificirano, dokler ni nazadnje pod Ludvikom Pobožnim dobilo obliko in veljavo vladarskega privilegija (Esders, 1999, 109 sl.).

Toda mir v Aachnu je hkrati s stabilizacijo razmer na severnem Jadranu vseboval tudi že klico spora, v katerem je imela Istra eno od centralnih vlog in za katerega je bilo potrebno več kot četrto tisočletje, da se je končal. Z dokončno razmejitvijo med bizantinskim beneškim ozemljem in frankovsko Istro je prišlo do neskladja med politično in cerkveno organizacijo prostora: lagunski del gradeškega patriarhata, vključno s sedežem metropolita, je bil na bizantinskem oziroma (kasneje) beneškem ozemlju, istrski del pa je bil na frankovskem ozemlju, na katerem je bil tudi Oglej. Spor, ki je bil neizbežen, se je prvič reševal na sinodi v Mantovi leta 827, ki je istrske škofije podredila Ogleju in s tem za naslednja stoletja pomembno opredelila istrsko zgodovino (Werminghoff, 1906, 584 sl.; Krahwinkler, 1992, 172 sl.). Toda spor z Gradežem s tem še zdaleč ni bil končan, in gradeški patriarh, ki je, imel od leta 1156 svoj stalni sedež v Benetkah (Fedalto, 1999, 237 sl.), se je šele leta 1180 dokončno odpovedal svoji metropolitski oblasti nad Istro (Schmidinger, 1954, 16 sl.). Na kratek rok pa je z aachenskim mirom največ izgubil patriarh Fortunat, pri katerem se lahko vprašamo ali bi brez njegovega posredovanja, diplomacije in podpore sploh prišlo do Rižanskega zbora. Nova politična situacija na severnem Jadranu je pokopala vse njegove upe po enotni beneško-istrski cerkveni pokrajini z gradeško cerkvijo na čelu in prav temu razočaranju je pripisati njegov odmik od frankofilske politike, ki je dosegel višek v aktivni podpori uporju Ljudevitovega Posavskega. Zaradi tega je leta 821 preko Zadra zbežati v Kostantinopol in prišel nato leta 824 skupaj z bizantinskim poslanstvom pred cesarja Ludvika Pobožnega ter kmalu zatem na Frankovskem tudi umrl (Kurze, 1895, 155 sl., 165; gl. Krahwinkler, 1992, 215 sl.).

ISTRIA AT THE BEGINNING OF FRANKISH RULE AND IN THE CONTEXT OF THE STATE OF AFFAIRS IN THE WIDER REGION BETWEEN THE NORTHERN ADRIATIC AND THE CENTRAL DANUBIAN AREA

Peter ŠTIH

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of history, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
e-mail: peter.stih@guest.arnes.si

SUMMARY

There is very little information about the beginning of the period when Istria came under Frankish rule. The first extensive and at the same time the most important source is the Placitum of Rižan, of 804. The document clearly shows that the new regime resulted in important changes in the lives of the local people, which interfered considerably with their old rights and customs, but also that Charlemagne was willing to listen to the people, through his emissaries, in an attempt to bring about a peaceful resolution to this conflict.

The reasons leading to such tension (and eventually to the pacification as well) and their background can probably be imagined a little better if we set the events in Istria in a broader context and take a look at things from the perspective of the processes that left a mark on the region extending from the northern Adriatic to the central Danubian area in the last decade of the 8th and the first decade of the 9th century.

It was Charlemagne's politics of expansion that left a distinctive imprint on these processes, beginning with the conquest of the Lombardic kingdom in northern Italy (from 774 to 776) and the incorporation of Agilofing Bavaria and Byzantine Istria into the Carolingian realm in 788. Such actions by the Franks led to the outbreak of the Avarian wars in the following years and enabled Frankish expansion as far as to the borders of the former Roman Empire on the Danube in the Pannonian plain. The two decisive military expeditions that sealed the fate of the khaganate of the Avars set forth in 795 and 796 from Friuli, which thus became the bridgehead for the largest military operations; undoubtedly, Istria had to bear its part in this enterprise, contributing men-at-arms as well as material resources. Indeed, the first reliable data we have on Istria under Frankish rule tells of its population taking part in the Frankish military machine: in August of 791, under the leadership of their dux, they took part in a "blitzkrieg" of Franco-Italic troops that crossed the border, destroyed an Avarian post and represented an overture to a long-standing war started a month later near the Danube by Charlemagne himself at the head of the main body of his army. The arms rattled on even after the great successes of 795 and 796 that were overshadowed by the Avarian uprising in 799, during which both Frankish commanders of the eastern border met their deaths: Gerold I somewhere in Pannonia, and Eric, the Friuli margrave and great victor over the Avars, at Tarsatica in Liburnia, in the immediate hinterland of Istria. The situation only calmed down a little after 803, following one more military intervention by the Franks in Pannonia.

Thus for more than a decade, war and the state of war dictated the tone of events taking place between Italy and the Danube in the east. Living with and for war exhausted people and land; for the sake of the war it was vital to engage all available forces, adjust the economy and centralize the power. This demanded changes, and Istria – representing together with Friuli and Bavaria the first military front line, so to speak – could not avoid them. Dux Johannes was in charge of implementing the changes on the provincial level, and he knew well how to take care of himself and his relatives in the process. But nevertheless, according to the most recent research by Stefan Esders, it seems legitimate to think that it was not Johannes's arbitrary decisions motivating the institutional, administrative and economic measures in Istria (which led to the greatest discontent of the local population), rather the task of adjusting the institutions and the economy of the peninsula to the needs and circumstances of a region at war.

The second wasp's nest of Frankish politics in the northern Adriatic that also concerned Istria were the relations with Byzantium. Since the fall of the exarchate in 751, Byzantium had been incessantly losing positions in the area. With the Frankish invasion of Istria in 791 (at the latest), the Dalmatian hinterland was lost to them, and its coastal towns, too, found themselves under pressure. Venice remained a particularly sensitive question, its isles and lidos between Grado and Chioggia being suffocated from all sides by pressure from the Franks in the hinterland. A part of the Venetian aristocracy, which in internal-political struggles fought for power, began looking to the Frankish court for support; as a matter of fact, Charlemagne had interfered in Venice's rights even before 800 by granting estate and immunity to the patriarch of Grado, Johannes, whose pro-Frank beliefs cost him his life in 802. His successor, Fortunatus, and a group of Venetian aristocrats who wanted the Franks to help them remove Venice's pro-Byzantine doge, fled to the Franks in 803 and Fortunatus even went to the court of Charlemagne, where he arrived at the same time as the Byzantine mission from Constantinople. In a situation where the negotiations with Byzantium to declare peace on both sides practically fell through (and were only resumed in 810) and where the question of political supremacy over Venice arose, one of the issues discussed by the emperor and the patriarch must have been the situation in Istria, where the growing discontent of the people could have destabilized the entire area, foiled the plans for Frankish supremacy in Venice, and perhaps even jeopardized their position in Istria. In the context of Frankish politics regarding Venice at that time, settling things in Istria had to be one of Charlemagne's priorities in the politics of the northern Adriatic, and it can be assumed with great probability that it was precisely during the very visit of patriarch Fortunatus in Salz in August 803 that the decision to call the Placitum of Rižan was reached. And there – after the annulment of the majority of dux Johannes's and the local bishops' measures – things did in fact settle down. That same year, or perhaps in 805, the pro-Frankish party in Venice scrambled to power and Charlemagne subjugated Venice to his supreme rule, albeit as an autonomous region. The same happened with Byzantine Dalmatia; in fact, in early 806 in Diedenhofen, in the presence of two new Venetian doges and the dux of Dalmatia (who was also accompanied by the bishop of Zadar) Charlemagne issued for both regions the Ordinatio de ducibus et populis tam Venetiae quam Dalmatiae.

Key words: Istria, 8th/9th century, Franks, Byzantium, Avar wars, fight for Venice

VIRI IN LITERATURA

- Boretius, A. (1984):** Capitularia regum Francorum 1, Monumenta Germaniae Historica, Leges II/1, Stuttgart (ponatis izdaje Hannover 1883).
- Böhmer, J. F., Mühlbacher, E. (1899):** Regesta imperii I/1, Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern 751–918, Innsbruck.
- Cessi, R. (1942):** Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al mille, Vol. 1: Secoli V–IX, Padova.
- Dümmler, E. (1895):** Epistolae variorum Carolo Magno regnante scriptae. V: Monumenta Germaniae Historica, Epistolae 4, Berlin, 494–567.
- Gundlach, W. (1892):** Codex Carolinus. V: Monumenta Germaniae Historica, Epistolae 3, Berlin, 469–657.
- Kandler, P. (1986):** Codice Diplomatico Istriano 1, Trieste (ponatis).
- Kos, F. (1902):** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 1, Ljubljana.
- Krahwinkler, H. (2004):** ...in loco qui dicitur Riziano... Zbor v Rižani pri Koprju leta 804/Die Versammlung in Rižana/Risano bei Koper/Capodistria im Jahre 804. Knjižnica Annales 40. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče – Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Kurze, F. (1895):** Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, Hannover.
- Monticolo, G. (1890):** Iohannes Diaconus, Chronicon Venetum. V: Monticolo, G., Chronache Veneziane antichissime, Fonti per la storia d'Italia 9, Roma, 57–171.
- Mühlbacher, E. (1991):** Die Urkunden Pippins, Karlmanns und Karls des Grossen, Monumenta Germaniae Historica, Diplomata Karolinorum 1, München (ponatis izdaje Hannover 1906).
- Pertz, G. H. (1976):** Annales Laureshamenses. V: Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 1, Stuttgart (ponatis izdaje Hannover 1826), 22–39.
- Werminghoff, A. (1906):** Concilium Mantuanum. V: Monumenta Germaniae Historica, Concilia 2, Concilia aevi Karolini 2, 819–842, Hannover-Leipzig, 584–589.
- Bratož, R. (1994):** Istrska cerkev v 7. in 8. stoletju (od smrti Gregorija Velikega do Rižanskega placita)/La chiesa istriana nel VII e nell'VIII secolo (dalla morte di Gregorio Magno al placito del Risano). V: Prispevki o rižanskem placitu, Istri in Furlaniji/Contributi sul placito del Risano, l'Istria ed il Friuli. Acta Histriae II., Koper, 53–77.
- Bratož, R. (1999):** Začetki oglejskega misijona med Slovani in Avari. Sestanek škofov "ad ripas Danubii" in sinoda v Čedadu 796. V: Rajšp V., Bruckmüller E. (ed.): Vilfanov zbornik. Pravo – zgodovina – narod. Ljubljana, Založba ZRC, 79–111.
- Brühl, C. (1968):** Fodrum, Gistum, Servitium regis. Studien zu den wirtschaftlichen Grundlagen des Königtums im Frankenreich und in den fränkischen Nachfolge-

- staaten Deutschland, Frankreich und Italien vom 6. bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts. Kölner Historische Abhandlungen 14/1–2. Köln–Graz.
- Carile, A., Fedalto, G. (1978):** Le origini di Venezia. Bologna, Patron.
- Classen, P. (1983):** Italien zwischen Byzanz und dem Frankenreich. V: Fleckenstein J. (ed.): Ausgewählte Aufsätze von Peter Classen. Vorträge und Forschungen 28. Sigmaringen, 85–115.
- Classen, P. (1983a):** Karl der Große und die Thronfolge im Frankenreich. V: Fleckenstein J. (ed.): Ausgewählte Aufsätze von Peter Classen. Vorträge und Forschungen 28. Sigmaringen, 209–229.
- Classen, P. (1988):** Karl der Grosse, das Papsttum und Byzanz. Die Begründung des karolingischen Kaisertums (nach dem Handexemplar des Verfassers hgg. von H. Fuhrmann und C. Märtl). Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters 9. Sigmaringen.
- Cuscito, G. (1988/1989):** Antiche testimonianze cristiane a Cittanova d'Istria. V: Atti del Centro di ricerche storiche, 19. Rovigno, 57–73.
- Deer, J. (1965):** Karl der Große und der Untergang des Awarenreiches. V: Braunfels W. (ed.): Karl der Große, Lebenswerk und Nachleben. Bd. 1. Düsseldorf, 719–791.
- Esders, S. (1999):** Regionale Selbstbehauptung zwischen Byzanz und dem Frankenreich. Die inquisitio der Rechtsgewohnheiten Istriens durch die Sendboten Karls des Großen und Pippins von Italien. V: Eid und Wahrheitssuche. Studien zu rechtlichen Befragungspraktiken in Mittelalter und frühen Neuzeit, Mediävistische Beiträge 7. Frankfurt am Main, 49–112.
- Fedalto, G. (1999):** Aquileia, una chiesa due patriarchati, Scrittori della chiesa di Aquileia 1. Città Nuova.
- Ferluga, J. (1978):** L'amministrazione bizantina in Dalmazia, Deputazione di storia patria per le Venezie. Miscellanea di studi e memorie 17. Venezia.
- Ferluga, J. (1987):** Überlegungen zur Geschichte der byzantinischen Provinz Istrien. V: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 35. Stuttgart, 164–173.
- Ferluga, J. (1988):** L'Italia bizantina dalla caduta dell'Esarcato di Ravenna alla metà del secolo IX. V: Bisanzio, Roma e l'Italia nell'alto medioevo 1. Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo. Spoleto, 169–208.
- Goldstein, I. (1992):** Bizant na Jadranu od Justinijana I. do Bazilija I.. Zagreb, Latina et Greca.
- Hardt, M. (2004):** Gold und Herrschaft. Die Schätze europäischer Könige und Fürsten im ersten Jahrtausend. Europa im Mittelalter 6. Berlin.
- Hauptmann, L. (1999):** Nastanek in razvoj Kranjske. Ljubljana, Slovenska matica.
- Hlawitschka, E. (1960):** Franken, Alemannen, Bayern und Burgunder in Oberitalien (774–962). Zum Verständnis der fränkischen Königsherrschaft in Italien. Forschungen zur oberrheinischen Landesgeschichte 8. Freiburg im Breisgau.

- Katičić, R. (1998):** *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatsko srednjovjekovlja*. Zagreb.
- Košćak, V. (1982):** Pripadnost istočne oblale Jadrana do splitskih sabora 925–928. *Historijski zbornik* 33–34. Zagreb, 291–355.
- Krahwinkler, H. (1992):** *Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 30. Wien–Köln–Weimar.
- Krahwinkler, H. (2001):** The Church(es) of Aquileia, Friuli and Istria at the time of the Riziano placitum. V: *Prispevki z mednarodne znanstvene konference 1400 letnice koprské škofije in omembe Slovanov v Istri*. *Acta Histriae* 9/1. Koper, 65–72.
- Krahwinkler, H. (2004):** ...in loco qui dicitur Riziano... Zbor v Rižani pri Kopru leta 804/Die Versammlung in Rižana/Risano bei Koper/Capodistria im Jahre 804. *Knjižnica Annales* 40. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče – Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Kretschmayr, H. (1905):** *Geschichte von Venedig. Erster Band: Bis zum Tode Enrico Dandolo*. Gotha.
- Margetić, L. (1993):** O nekim pitanjima Rižanskog placita, V: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 43. Zagreb, 407–438.
- Margetić, L. (1994):** Neka pitanja prijelaza vlasti nad Istrom od Bizanta na Franke/Sul passaggio del potere sull'Istria da Bisanzio ai Franchi. V: *Prispevki o Rižanskem placitu, Istri in Furlaniji/Contributi sul placito del Risano, l'Istria ed il Friuli*, *Acta Histriae* 2. Koper, 5–24.
- Mayer, E. (1903):** Die dalmatisch-istrische Munizipalverfassung im Mittelalter und ihre römischen Grundlagen. V: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 24. Germanistische Abteilung. Weimar, 211–308.
- Mayer, E. (1909):** *Italianische Verfassungsgeschichte von der Gothenzeit bis zur Zunft Herrschaft*, 2. Bd. Leipzig.
- Ortalli, G. (1980):** Venezia dalle origini a Pietro II Orseolo. V: *Delogu, P. – Guillou, A. – Ortalli, G., Langobardi e Bizantini, Storia d'Italia* 1. Torino, 341–438.
- Pohl, W. (1988):** Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr. München.
- Schmidinger, H. (1954):** Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer. Publikationen des österreichischen Kulturinstituts in Rom I/1. Graz–Köln.
- Štih, P. (2001):** Istra v času ustanovitve koprské škofije. V: *Prispevki z mednarodne znanstvene konference 1400 letnice koprské škofije in omembe Slovanov v Istri*. *Acta Histriae* 9/1. Koper, 1–36.
- Vilfan, S. (1991):** *Uvod v pravno zgodovino*. Ljubljana.

Wolfram, H. (1990): Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie. München.

Wolfram, H. (1995): Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. Wien, Ueberreuter.